

ביריה העתיקה

ליום הולדתו ה-75 של אבי מורי ש', ד"ר י. א. פליסהואר, שחינכני לאהבה ה"משולשת". אהבת ארץ-ישראל, עם ישראל וחורת ישראל.

ה ק ד מ ה

במבצע ה"גידים", עלו להרכנען ב"א אדר ב תש"י (14.3.1946) והקימו 800 מ' מהמצודה את "ביריה ב". עליית המונים זו היתה מחאה הן על מאסרם של חברי הפלמ"ח הדתי שבועיים לפני כן, הן על תפיסת המצודה על ידי חי"ל לים בריטיים שבוע שאחר המאסר, ובמיוחד על העובדה שישב יהודי שלם חוסל, דבר שפיה מבחינת "חידוש" לאחר מאבק עקשני בן ארבעה ימים שבו נתגלו דוגמאות מופלאות של אהבת אדמת-א"י (פשוטה כמעמעה) ושל מסי' רות נפש בלתי רגילה, הן מצד המעפ"ל לים והן מצד הישוב היהודי בכלל ושל יהודי צפת בפרט, חגגו היהודים את נצחונם ביד אדר ב, שנקרא גם "פרים דביריה": עשרים איש מישובי הגליל העליון הורשו להישאר במחנה "ביריה ג'", לאחר שביריה ב' נהרסה. כך מהווה העלייה התמנית לביריה, באדר ב' תש"י, חוליה מיוחדת במאבקו של הישוב היהודי נגד גזירות-הקרקע של שלטונות המנדט הבריטי, כי נמנעה יצירתו של תקדים מסוכן של חיסול ישוב יהודי ושל הרחבת הפרעותם של הבריטים להקמת הישוב היהודי החדש על אדמת מולדתו ההיסטורית.

לפני כמה חודשים, בל"ג בעומר תשל"א, נחנכה בטכס חגיגי ורב-משתתפים מצר דת ביריה המשוחזרת. יום השיחזור ומארגנו היה כב' שר-הסעד, מ. חוני, ש"ליווה" את תושבי המצודה בשנים תש"ה — תש"ט (49 — 1945) בתור יו"ר המרכז החקלאי של ה"פועל המזר" חי". באותן 4½ שנים, שבה איכלסה המצודה, גרו בה כ-25 חברים מהפלמ"ח הדתי במשך 14 חודש עד למאסרם, ואחרי הפסקה של בדיוק חודש חיו במצודה במשך כ-3½ שנים חברי "בני עקיבא", מגרעיני ה' ו'ו' שלה.

האחריות על ביצוע השחזור הוטל על החתום מטה. בשמונה תשעת החדרים של המצודה המשוחזרת נליסנו להציג לפני קהל המבקרים, ובמיוחד לבני-הנר, ער, את תולדות המצודה בשנים הנ"ל, שחלו בעיקר בסוף המנדט הבריטי. הישוב היהודי בארץ-ישראל נאבק אז באופנים שונים נגד חוקי "הספר הל" בן" בכלל ובפרט נגד צמצום העלייה וגזירות-הקרקע, שהיוו חלק ממנו. במסגרת המאבק הזה זכתה ביריה לפרסום נרחב מאד, גם בארץ וגם בחו"ל, כאשר 3000 איש אורגנו עד ידי מפקדת ה"הגנה

מספרו, ביריה עתיקה זו שכנה במקום, שבו נמצא כיום המושב "ביריה" המאוכלס לרוב על ידי עולי לוב משנת תשט, אחרי שתושבי הכפר הערביים עזבוהו שנה לפניכן, במלחמת השחרור, בגלל העבר היהודי המיוחד של ביריה העתיקה, שנסבירו בהמשך, והן עקב הקירבה לצפת, עיר הקבלה, החליטו המוסדות הלאומיים בתש"ה — 1945, שהנקודה על הריכנען, שאליה יעלו צעירים, כדי להקים בה היאחזות, בעלת תפקיד בטיחוניכלכלי חשוב, תיקרא אף היא בשם "ביריה" ושתושביה יהיו צעירים דתיים, כפי שאמנם קרה (מהפלמ"ח הדתי ומ"בני עקיבא").

לתולדותיה המענינות של ביריה העתיקה הקדשנו את החדר הראשון במצודה המשוחזרת. נראה לנו, שיש ענין רב בסקירה של תולדות אלו, שיש בהן כדי ללמד על רציפותו של היישוב היהודי בארץ ישראל בכלל ושל חיי תורה ועבודתה בפרט.

שבועיים לאחר "פורים דביריה" הוחלפו נציגי הגליל העליון בעשרים חברים מגרעין ה' של "בני-עקיבא", שאורגנו והודרכו על ידי מרכז סניף-ירושלים דאז, הח' אריה קרול (היום חבר קיבוץ "סעד"). חברי גרעין ה' הארצי עלו להתישבות בתשרי תשז ל"גוש-עציון", שבו ייסדו את "עין-צורים" (הראשון) לכן הוחלפו חברי הגרעין בביריה על ידי חברי גרעין ו' של התנועה, אלו נשארו במצודה עד סוף תש"ט ועזבוה, כי לא היתה עוד הצדקה בטחונית או כלכלית להחזקת הנקודה לאחר כיבוש הגליל במלחמת השחרור. רוב החברים הצטרפו לחבריהם ב"עין צורים", שאחר שקיבוץ זה הוקם מחדש על אדמות סואופיר (היום: "שפיר" באיזור "לכיש-צפון").

אולם ביריה היתה חשובה לא רק לפני כ־25 שנה אלא אף בימים קדומים ובמיוחד בתקופת המשנה והתלמוד ובימי פריחתה של צפת, לאחר גירוש היהודים

בתקופת המשנה התלמוד

2. אליעזר איש ביריא. המוזכר אף הוא רק פעם אחת, כשהוא מגדיר יושבי "צריפין"².

3. רבי דוסתאי דמן בירי. שמו מופיע ארבע פעמים בשלש דרשות³ ופעם אחת בהלכה⁴.

לא פחות משה אמוראי ארץ-ישראל, תושבי ביריה דאז, מוזכרים בתלמודים ובמדרשים, ואלו הם:

1. אבא ביראה. המוזכר רק פעם אחת, בקשר לדיני קרבנות¹.

קא, א.
4 ע"ז מ, א.

1 מנחות, צג, ב.
2 עירובין, נה, ב.
3 עירובין, מה, א, ב"ק, פג, א; סנהדרין

גם חמש עדויות נוספות בספרות התלמוד דית מעידות על קיומו של ישוב יהודי בביריה בסוף תקופת התנאים ובתקופת האמוראים:

1. בני בירי נתבקשו על ידי החכמים, לפי מה שמסופר בבבלי⁹ לטפל בקבורתו של ר' אלעזר, בנו של ר' שמעון בר יוחאי. לאחר שגופתו שהתה יותר משמונה עשרה שנה בעליית ביתו בעכברא, שתושביה לא נתנו לקברו קברוהו בני ברי בערב יום הכיפורים, שבני המקום היו טרודים¹⁰.

2. בני בירי שאלו פעם את רב ששת שאלה בעניני יבום וכתובה¹¹.

3. מסופר גם על טומטום דבירי, שהושיבוהו על כורסה ונקרע והוליד שבעה בנים¹².

4. רבי ירמיה ביראה. גם אמורא זה מוזכר בארבע מסורות שונות, כולן בעניני הלכה⁵.

5. ר' נתן ביראה מוזכר רק פעם אחת, כשהוא מפרש מומים באשה⁶.

6. עולא ביראה או ביריא או ביריה. שמו של אמורא זה מופיע יותר משמם של יתר האמוראים הנ"ל: לא פחות מ־10 פעמים, וזאת ב־5 מסורות שונות, שתיים בעניני אגדה⁷ ושלוש בהלכה⁸. בולטים פה השמות גם של החכמים שבשמם מוסר אמורא זה וגם של אלו המוסרים בשמו 7 פעמים מוסר עולא בשמו של "רבי לעזר בשם רבי חנינא", ורק פעמיים בשמו של הראשון בלבד; ומאמריו של עולא נמסרים ארבע פעמים על ידי ר' ברכיה ור' חלבו ופעמיים על ידי האמורא השני בלבד.

ב. על חיוב הקריעה למי שרואה ספר תורה, שנשרף — ר' ירו' מו"ק, פ"ג, ה"ז.

ג. על חיוב הקריעה למי שרואה בחור-בן של ערי יהודה, י"ב, ביהמ"ק — מו"ק, כו, א.

⁹ יבמות פו, ב; וראה רש"י שם.

¹⁰ לפי מסורת ארץ-ישראלית היו המעכבים בני גוש-חלב, ואילו הגופה נקברה על ידי בני מירון, ר' פסיקתא דרב כהנא, הוצ' באבער, ולינא תרפ"ה, דף פג, ב ופ"ד, א. (ולא צג וצד כפי שמצוטט בכמה ספריים) וכן בהוצ' גייריק, תשכ"ב עמ' 199—200.

¹¹ יבמות פה, א; וראה רש"י שם.

¹² יבמות פג, ב; וראה רש"י שם.

⁵ עירובין, כה, א וכן ב"ב, נג ב, ו"ג, א, מו"ק ד, א; גיטין לד, א וראה רש"י שם; גיטין לה, א.

⁶ כתובות עה, א.

⁷ א. מאמר-האגדה הראשון מופיע ב־5 מקומות שונים: בשלשה מהם באותו הנוסח (ירו', מגילה, פ"ב ה"ג; שם, מו"ק, פ"ג ה"ז; שיר השירים רבה, ז, א), ובשנים הנוספים בשתי נוסחאות שונות (תענית, לא, א; קהלת רבה, פרשת א', יא).

ב. מאמר-האגדה השני מופיע רק בויקרא רבה, פרשה יג, ב.

⁸ א. על קריאת המגילה — ר' מגילה, ד, א ור' רש"י שם; וכן ירו' מגילה, פ"ב, ה"ג.

ביריה העתיקה

4. על יהודה והלל, נכדיו של רבי יהודא דה הנשיא. מסופר "שהיו יוצאין בקורד" קייסין (נעליים רחבות ונמוכות בלי שרוכים) בשבת בבירי", וזאת בניגוד לבני המקום שנהגו בהן איסור¹⁵.
 5. לבסוף מסופר על כמה מתושבי ביריה העתיקה, שעסקו ב"תעשיית" השמן, רבים מתושבי הסביבה, הידועה מקדמא דנא בעצי הזית הרבים והמשובחים. כך מדובר פעם¹⁴ על "אחד מאלו דבי ביר"

אז¹⁵, שהיו לו גרבי-שמן בתוך אוצר של חטים".
 רואים אנו שבימי המשנה והתלמוד היתה ביריה העתיקה מקום חשוב, שרבים מתושביה — יחסית — היו תלמידי חכמים ובני תורה. רבים מבני המקום עסקו אז, כמו גם אחר-כך, בתעשיית השמן, שם המקום מופיע באופנים שונים בעת ובעונה אחת: בירי¹⁶, ביראה, בירייה, ביריאי וביריאי¹⁷.

ב י מ י ה ב י נ י י ם

גם בימי הביניים היו יהודים גרים בביריה העתיקה, שהיתה אחד הכפרים במחוז

6	נאום הנרצע למצות אדונינו סעריה ב' עובדיה זלחה הנסמך בצפת מפי אדוני[נ]
10	אהבתי את אדוני לא אצא חפשי דוד ב' משולם זלחה פינחס ב' משולם זלחה[ח] העבר יעקוב הכהן ב' עובדיה הכהן זל' בעיר ביריה ¹ הסמוכה למדינת צפת
	סערי[ח] ב' דוד נע' אברהם ב' סעריה סט' אלעזר ב' ישעיה החזן נע' בעיר עקאל זיתון הסמוכה למדינת צפת
15	ר' ששון ב' אלעזר נע' החזן בעיר עלמא ² יפת החזן ב' משה נע' עובדיה ב' יעקוב נע' יוסף ב' יעקוב נע'
20	יהודה ב' שלמה נע' עובדיה ב' סעריה החזן נע'
	אלעזר ב' חייה נע' סעריה ב' שלמה נע' בעיר אלעלויה הס' לגוש חלב שלמה ב' חסדאי נע' יצחק ב' חסדאי נע' בעיר אלגוש ³ סעריה ב' יש . . .

קטע מהגניזה מהמאה הי"ג בה מוזכרת ביריה

3. לעומת זאת הוכחה ברורה להימצאו תם של יהודים בביריה, לפני שעלו ארצה היהודים הספרדים לאתר הגירוש מספרד ברנ"ב (1492), מצויה בספרו של ר' יששכר בן סוסן, שחי בשנים ר"ע—ש"מ (1510—1580) ²² וחיבר ספר חשוב בשם "תיקון יששכר" או "עיבוד השנים". בספרו זה כותב ר' יששכר, בין היתר, על המנהג העתיק, שנהגו גם יהודי ביריה לגבי קריאת המגילה וקריאת התורה בשני ימי פורים. וכך לשונו ²³:

"והמקומות, שקורין בהם המגלה שני ימים מפני שספק... הסדר להם בקריאת התורה ביום השני כסדר היום הראשון, ומנהג זה פשוט פה בכל המוסתערבים ²⁴ יצ"ו, תושבי ארץ צפת שבגליל העליון

צפת, שבה גרו יהודים בימי הממלוכים אחרי גירוש הצלבנים מהארץ ¹⁸ על כך יש לנו שלש ידיעות:

1. בקטע מהגניזה מהמאה הי"ג לספ' מדובר על "העבד יעקוב הכהן... בעיר ביריה הסמוכה למדינת צפת" ¹⁹.
2. גם אשתורי הפרחי, שחי מה'מ"ה' קט"ו (1280—1355) מזכיר את המקום ב"כפתור ופרח". וכך כותב "הראשון לחוקרים בטופוגרפיה של ארץ-ישראל" לחוקרים בטופוגרפיה של ארץ-ישראל ²⁰ "לצפון זה צפת בפחות מאלפים אמה יה...". ²¹ מהמלים האחרונות אפשר להבין, שהיה קיים ישוב יהודי בזמן המחבר, במחצית הראשונה של המאה הי"ד, אולם אין הדבר ברור די צורכו.

²⁰ פרופ' יהודה אליצור באנציקלופדיה העברית תכרך ז עמ' 449.

²¹ כפתור ופרח, פרק יא: בהוצ' ברלין, תר"יא, דף מג, ב; בהוצ' י"ם (לונדן) תרנ"ו, עמ' רפד; בהוצ' ניו יורק, תשי"ח, עמ' 413.

²² ר' יוסף שורן, בעל תבואות הארץ, הוצ' לונדן, תר"ס, עמ' תעז, סבור, שחכם זה היה גר בביריה, דבר אפשרי בהחלט לפי המשך דבריו.

²³ לפי הוצ' קושטא, שכ"ד (1564), וכן הוצ' ויניציאה, של"ט 1579 דף גט, ב.

²⁴ מוסתערבים הם יהודים, שישבו בארץ ישראל מאז ומקדם ועכ"פ לפני עלייתם של גולי ספרד. ור' שאר ישוב, עמ' 71 וכן בן צבי, ארץ-ישראל ויישובה בימי השלטון העותמאני, י"ם תשכ"ג (להלן בקיצור: א"י, ויישובה), עמ' 143, 144 ועוד.

¹⁸ תוספתא, פ"ב, ט"ז; וכן פסחים, נא, ב; ויר' פסחים, פ"ד, ה"א.

¹⁴ ירו' פסחים, סוף פ"ב.

¹⁵ כך הגירסה הנכונה של הירושלמי בספרי הראשונים לפי רטנר ב"אהבת ציון וירור שלים" פסחים עמ' 39—40, התוספת, במנחות נד, א, גורסים: בית ביירי.

¹⁶ ר' ש. קליין, ארץ הגליל, עמ' 130.

¹⁷ מופיעה גם גירסה נוספת: "בריא" בירור שלמי, כלאים, פט, ה"ד, שבו מובא מאמרו של ר' חייא ברייא, אולם במאמר המקביל בירושלמי, כתובות, פ"ב, ה"ג כתוב "ר' חייא בר בא" ובשבת, לה, א כתוב רק ר' חייא.

¹⁸ בן צבי, שאר ישוב, מהדורה ג' תשכ"ו (להלן בקיצור: שאר ישוב), עמ' 70.

¹⁹ י. מאן, היהודים במצרים ובא"י בתקופת הפטימים, אוקספורט, 1920, כרך שני, עמ' 171, 204.

ביריה העתיקה

תובב"א "וכפריה ביריה ועין אל זיתון... על התושבים יצ"ו הקדמונים, "אינן מע-
וקתילות הספרדים יצ"ו, שנתוספו "מחור" לין ספר תורה ביום שני..."
זה לארץ בצפת שבגליל העליון תובב"ב

קטע מתוך ספרו של ר' יששכר בן סוסן
בו מסופר על מנהג יהודי ברית לגבי קריאת המגילה בשני ימי פורים

במאה ה"ט"ז — השלמת או"ה של השולחן ערוך

זו ועל פעלם בה.
קודם כל אפשר ללמוד פרטים דימוגר-
פיים מענינים על יהודי ביריה דאז מה-
חומר שבארכיונים התורקיים, שבהם נש-
מרו, בין היתר, הרשימות של מחייבי

עם התפתחותה הגדולה של צפת במאה
הט"ז בעקבות הנהירה של רבים מגולי
ספרד לגליל העליון, מתחילה גם לישוב
היהודי בביריה תקופת זהר חדשה. ידי-
עות שונות ומגוונות מלמדות אותנו על
הימצאותם של יהודים בביריה בתקופה

2. ר' משה קורדובירו, מגדולי התלמידי דים של ר' יוסף קארו, במיוחד בעניני קבלה, כותב ב"ספר הגירושין" שלו, שחיברו בשנים ש"ח — שי"א (1551—1548) ²⁹, "ועלינו לכפר ביריא... והגענו לכפר ביריא ונכנסנו לב"ה (= בית הכנסת או בית המדרש) ושם נתעסקנו בקצת דברי הגירושין, וחדש מורי...". מכאן ברור, שהיה אז ישוב יהודי חי בביריה, ושהיה בה מקום שנכנסים היו לתוכו, כדי ללמוד בו. ייתכן, שאפשר ללמוד מכאן גם כן, שמורו של הרמ"ק, ר' יוסף קארו, היה חי אז במקום, כמו שרבים מיהודי צפת עברו לגור לעתים לתקופה מסוימת לאחד מכפרי הסביבה. ²⁹ ששימשו לצפת מעין פרברים ³⁰.

3. עכ"פ קיימת עדות ברורה מאד על הימצאותו ופעלו של מרן "המחבר" בביריה בשנת שט"ו (1555) בקולופין (חתימה) שכתב ר' יוסף קארו בסוף ה"אורח חיים" של "השולחן ערוך" וזה לשון הקולופין, שהדפס ב"ארבע ההוצאות הראשונות של השולחן ערוך" ³¹:

"תם ונשלם ³² ביום ב ב לאל שנת אלהים חשב"ה לטובה בכפר ביריא שב גליל העליון תובב"א:

המס השונים של הממשלה התורכית ²⁵ לאחר שא"י נכבשה על ידי העות'מנים ב'1517. מרשימות אלו מתברר, שבשנת רפ"ו (6—1525) היו גרים בכיריה 19 בעלי-בתים יהודים לעומת 12 ב"ב לא-יהודים, ואילו בשנת שט"ז (6—1555) היו המספרים 16 ב"ב יהודים ו-36 ב"ב לא-יהודים, לפי פרטי הרשימות, שנערכו במועד השני הנ"ל, חויבו תושבי ביריה במסים עבור הכנסותיהם מענפי חקלאות שונים, כגון עיבוד הקרקע (לחטה ושעור רה), צאן (עזים) כוורות, כרמים (גפן וזית) והתזקת גת ובית-הבד. במסיקת הזיתים ובעיבודם יש דימיון רב, כאשר לעיסוקם של בני ביריה, בין תקופה זו לבין תקופת התלמוד הנ"ל.

יתר המקורות מאותה תקופה מוסרים לנו פרטים שונים הקשורים לעולמם היהודי של תושבי ביריה דאז.

1. בקטע ממכתב, שנתגלה בגניזה ²⁶ ושנשלח מצפת לנגיד במצרים בין השנים רס"ה — רפ" (1505—1520) ²⁷, מסופר ש"אנשי עין אל זיתין ואנשי ביריא וצפת מרננים על השוחט "הגר בעין זיתים", ומדברים אחריו שלא יצא מבהמותיו כי אם מעט טרפות".

²⁹ ר' שאר ישוב, עמ' 240 וכן א"י ויישובה, עמ' 193.

³⁰ ר' י. ברסלבסקי, לחקר ארצנו, תשי"ד, עמ' 169.

³¹ א': ויניציאה שכ"ה; ב': שם, אדר שכ"ז; ג': שם ניסן שכ"ז; ד': שאלור ניקי, שכ"ה.

³² רבים הוטעו על ידי המלים "תם ונשלם" והוסיפו מעצמם "ונדפס" וכך כתבו בהר"

²⁵ ר' לואיס, מיסמכים מארכיונים התורכיים, י"ם 1952 עמ' 9, 17, 18, 20, 21.

²⁶ ר' קטעי הגניזה של קהיר באוסף פריר בהוצ' גוטהייל — ווארל, ניו יורק, 1927, עמ' 262.

²⁷ ר' ש. אסף במאסף ציון, ספר שני, תרפ"ז, עמ' 120.

²⁸ ר' ספר הגירושין לרמ"ק, דפוס ויניציאה, ש"ס — 1600, דף ד, א.

ביריה העתיקה

בביריה נגמר אפוא החלק הראשון של ספר ההלכה העיקרי לכל בית ישראל

ביריה בלי יהודים והקברים כפייתה

להגיע בס"ת, ולפעמים אנחנו הולכים לאותן הכפרים, ומתפללים באותן ב"ה תפלות גדולות, כש"השעה צריכה לכך".

ומסיק בן-צבי ממלים אלו בצדק, שהיישוב היהודי בכפרים אלו נתבטל זמן קצר לפני עלייתו של כותב המכתב⁸⁶, כי עדיין היו בתי-הכנסת קיימים וספרי התורה בתוכם.

בית-הכנסת נשאר על תילו כנראה עוד זמן רב אחר כך, כי כך כותב כ"ח שנה לאחר מכן, בערך בשפ"ו (1626), ר' ריקיטי יוסף בן אליעזר בספרו "אגרת מספרת ייחוסתא דצדיקים דארעא דישר" אל⁸⁷ ביריא — יש בה בית הכנסת בני... וכך מתרגם מספר זה מילולית

נראים הדברים, שהישוב היהודי בביריה היה קיים עד סוף המאה הט"ז⁸⁸. נקודה זו מוכחת מעדותו המעניינת של המקובל ר' שלמה מיינסטרל⁸⁴ מדראזניץ שב-מורביה. חכם זה התישב בצפת בסוכות שס"ג (1602) ומבירת הגליל דאז כותב הוא בשנה שס"ז (1607) על צפת וסביבתה⁸⁵ בין היתר מספר הוא:

"זכפר מירי (ת"ל: בירי) עין זיתי (ת"ל: זיתא) ומירון יש שם בתי כנסיות חרבות מאין ישוב בעו"ה. (= בעוונותינו הרבים) ובתוכם ספרי תורות לאין מספר בתוך ההיכלות, הישמעלים נוהגים בהם כבוד גדול והמפתחות בידם. והם מכבדים אותם, ודולקים נרות לפני ההיכלות, ואין מי שיקרב

חבה על בית-דפוס, שהיה, כביכול, בביריה. מקור הטעות הוסבר על ידי א. יערי בספרו "הדפוס העברי בארצות המזרח", חלק א', י' — תרצ"ז, עמ' 12. ר' שאר ישוב, עמ' 237.

⁸⁴ ר' ב"המעמר" ללונץ, כרך ג' י"ם תר"פ, עמ' 292—293. ב"אגרות א"י לא. יערי, עמ' 199 השתבש נוסח המכתב דוקא בהתחלת הקטע, המובא להלן.

⁸⁵ ר' שאר ישוב, עמ' 72, וכן ב"א"י

ויישובה, עמ' 7—206.

⁸⁶ ר' שאר ישוב, שם ו"א"י ויישובה, עמ' 207.

⁸⁷ הוצאה ראשונה: ויניציאה שפ"ו (1626), הוצאה שניה, שם, ת' (1640), דף ב, א. מענין הוא שבמהדורה רביעית של ספר זה, הוצ' מנסובה, תל"ו (1676), כתוב במקום המלה "בנוי" — "חרב", אולם מדברי ר' שלמה הנ"ל יוצא, שאין לפרש שהבנין היה חרב ממש אלא שהיה עזוב.

הם — מספרים על ביריה, אחרי שיהור דיה עזובה, מקדישים הם את עיקר תיאוריהם על המקום, שהם בדרך כלל קצרים למדי, לציון קברם של התנא אבא שאול ואשתו. לרוב מסופר בקיצור ובפרוזה: "ולמעלה... בהר שם מערה ובתוכה קבורת אבא שאול ואשתו"⁴¹. ובשירה חורו המשוור ר' אהרון צבי אשכנזי ב"יד אהרון" לפני יותר מ-130 שנה: "וכפר ביריא, איתן קשתו, ושם אבא שאול ואשתו"⁴².

אולם לא הסתפקו בציון הקבר הנ"ל בלבד אלא אף נהגו להשתטח על הקבר של אבא שאול, כגון ר' חיים בן עטר, כשביקר באיזור בשנת תקכ"ב (1742)⁴³. ועד לפני פחות ממאה שנה נהגו לעלות לביריה למטרה זו. וכך כותב ר' יוסף אופלטקה, שסייר באיזור צפת בתרל"ו (1876): "ביום ד' הלכנו בין גנות ופרד"סים לכפר ברייא, אשר שם מ"ק אבא שאול ואשתו..."⁴⁴.

היה קיים אף יום מיוחד, ראש חודש אייר שבו נהגו — לפחות מהמחצית השניה של המאה הי"ח ועד 100 שנה

לאידיש, ר' גרשון בן אליעזר סג"ל מפראג בספרו "גלילות ארץ-ישראל", שהופיע 8 שנים אחר כך, בשנת שצ"ד (1634): "ביריא — איז דרינגן איין גיבויאטי שול..."³⁸. ובדיוק בנוסח ה"אגרת" הנ"ל כתב, וכנראה העתיק ממנו, ר' יעקב ברון, בספרו "שבח ירושלים", שכתבו בתקנ"ט (1799). עכ"פ ברור הוא, שכ"נ 50 שנה לאחר מכן היה המצב שונה, כי ר' חיים הורוביץ בעל "חיבת ירושלים" (מתר"ד — 1844) מצטט בספרו את דבריו הנ"ל של בעל "שבח ירושלים" והוא מוסיף: "ועתה בעו"ה לא יש שם בהכ"נ ולא יהודים"³⁹. אייהימצאותם של יהודים בביריה מוזכר גם 80 שנה לפני דברים אחרונים אלו על ידי ר' שמחה בן יהושע מזאלאזיץ, שביקר באיזור צפת בשנים תקכ"ד — תקכ"ה (5—1764) ועל ביריה העיר בספ"רו "אהבת ציון" בין היתר: "ואין שם ישראלים, רק נכרים"⁴⁰.

המחברים הנ"ל, החל מבעל "האגרת", שכתב את ספרו בתפ"ו (1626) וכן אחרים, עד לפני פחות ממאה שנה — כש-

³⁸ ב"שבחי ירושלים" הנ"ל מתקנ"ט (1799). וכך אף בתיאור מסעו של ר' משה ירושלמי בגליל מתקכ"ט (1769) בא יערי, מסעות א"י, עמ' 434.

⁴² ר' ב"ד אהרון, הוצ' שאלוניקי, תקצ"ט (1839), דף ב, ב.

⁴³ ר' מאמרו של מ. בניחו: "מסעו של ר' חיים ר' עטר לא"י" ב"הד המזרח", כרך ב, גליון ו, עמ' 6 מג' אלול תש"ג. 3.9.1943

⁴⁴ ר' יערי, מסעות א"י, עמ' 634.

³⁹ ר' הוצאת אמשט(ילרדם) (אמשטרדם), תס"ה (1705), דף י, א.

³⁹ "חיבת ירושלים", תר"ד (1844), פרק לג. הציטוט בספר זה מ"שבחי ירושלים" הוא בהכ"נ "בנוי" ולא "חרב"; וראה הערה 37.

⁴⁰ אהבת ציון, עמ' נד; וכן א. יערי, מס' עות א"י, תש"ו, עמ' 420.

⁴¹ ב"אגרת מספרת" הנ"ל וראה בהערה 37. וכן ר' בתרגום באידיש בספר הנ"ל, "גלילות א"י", ור' בהערה 38. וכן

העולם, ששם קבור אבא שאול, ומורי ז"ל לא הודה בזה ואמר שהוא צדיק אחר, ולא הגיד לי שמו".
מכאן יכולים אנו ללמוד, דרך אגב, שכבר בחיי האר"י, שנפטר בשל"ב (1572), היתה קיימת המסורת על קברו של אבא שאול במערה על יד הכפר ביריה.

לעומת זאת קבע האר"י על יד ביריה את קברו של בניהו בן יהודע, מגיבורי דוד, אף על פי ש"לא היה לשם לא ציון, ולא שום היכר של קבר" ⁴⁷. אולם ר"ח ויטל מתאר בדיוק בסוף "ס' הגלגולים" הנ"ל את מקום קברו של גיבור-דוד זה לפי שיטתו של האר"י. וכך לשונו:

"בלכתך מן כפר ברייא לצד צפון אל כפר אבנית, דרך שנוטעים שם אילנות וורדים רבים, הנקראים אים אל ראישי בתחילת הדרך ההוא, אחר צאתך מן המעיין של ברייא, רחוק כמו ת' אמה לשם מאל הדרך, תמצא שם מורד אחד עמוק ומשופע וצר בין הרים ההם, ושם קבור בניהו בן יהודע".

בכמה מהספרים הנ"ל, המתארים במיוחד את קברי הצדיקים בא"י, מסופר על הקבר הזה של בניהו בן יהודע, אולם בנוסח מקוצר ותוך שימוש בשם הערבי של המקום: "בין ג'בלין", שפירושו "בין שני הרים", כלומר בין הר-כנען, שממזרח לקבר ובין הר ביריה, שמערבה לו וכך מוזכר מקום הקבר לראשונה ב"אגרת מספרת יחוסתא דצדיקי דארעא

לאחר מכן — להשתטח על הקבר הידוע. יהודי צפת היו רגילים אז ללכת לשם בהמוניהם באירת שמחה וחגיגה. וכך כותב בעל "אהבת ציון" הנ"ל בתקכ"ד — כ"ה (5—1764) ⁴⁵.

"ובחודש... אייר, בר"ח, הלכו כל אנשי העיר ונשים וטף ואנחנו עמם לקבר של אבא שאול ואש"תו דרך כפר ביריא תוב"ב... ומשם ולהלן בין השדות באמצע ההר מערת אבא שאול ואשתו... ובכל הדרך אוכלים ושותים ושמי חיים וטובי לב בקול רנה ותודה המון חוגג, יש מהן עולי רגל ויש רוכבי חמורים, ומוליכין בידם מזונות ומבשלין בכירות ובזדים יש מהן בהליכה יש מהן בחזרה, ושלוש ושלוחו בכל הדרך, מלאים אחינו ישראל...".

מנהג זה, של עלייה לקברו של אבא שאול בר"ח אייר היה קיים עוד לפחות 80 שנה אחר כך, כי בעל "חיבת ירושלים" הנ"ל קובע ⁴⁶: "והמנהג שכל שנה ושנה, בר"ח אייר, הולכים לשם ומשתטחים שם ומדליקים נרות".

אולם למסורת זו על קברו של אבא שאול על יד ביריה לא הסכים האר"י ז"ל, וכך כותב תלמידו המובהק, ר' חיים ויטל, שחי מש"ב—ש"פ (1542—1620) בסוף "שער הגלגולים":

"בכפר ביריאי מערה אחד, ואומרים

⁴⁷ ר' שבחי האר"י (בהוצ' פרעמישלא תרכ"ט (1869), דף ט, א).

⁴⁵ ר' הערה 40.

⁴⁶ ר' הערה 39.

א"י הנ"ל⁴⁰ וכן בתיאורים הנ"ל המאוחרים יותר של ר' משה ירושלמי מתקנ"ט (1769)⁵⁰ של בעל "שבחי ירושלים" מתקנ"ט (1799), של בעל "חיבת ירוש"לים" מתר"ד (1844) ושל אחרים.

דישראל הנ"ל, לפני התיאור הנ"ל של ביריה⁴⁸ "בין גבלין — סמוך לדרך, שם גל של אבנים והוא קבורת בניהו בן יהוידע ע"ה וסמוך על אם הדרך" תיאור זה מועתק, כמובן, גם בספר "גלילור.

פ י כ ו ם

שוממה מתושביה היהודים. עובדה זו מודגשת בתיאורים השונים על א"י ומ"קומותיה הקדושים יחד, לעתים קרובות, עם תיאור הקבר של התנא אבא שאול ואשתו במערה על יד הכפר. המסורת על קבר זה היתה קיימת עוד בתקופת הימצאותו של ר' יוסף קארו בביריה, כנראה, במחצית המאה ה"ט, על המנהג להתשטח על קבר התנא שומעים אנו כ־200 שנה לאחר מכן, מנהג זה היה קיים לפחות עד מחצית המאה הי"ט בתאריך קבוע, בר"ח אייר, נהגו אז יהודי צפת ללכת לקבר ולקיים שם כעין הילולא, המזכיר לנו את האירוע השנתי בל"ג בעומר במירון. מסורת המקובלים מהאר"י ז"ל ואילך קבעה לעומת זאת בקירבת הכפר ביריה, וקצת יותר צפון־מזרחה, את קברו של אחד מגיבורי דוד, בניהו בן יהוידע.

בניגוד בולט למסורת השונות על קברי צדיקים, גם בסביבת ביריה העתיקה, היה משום "הצבת גבול אלמנה" בהקמתה של "מצודת ביריה" על ידי חבר הפלמ"ח הדתי בתש"ה (1945) ובהימצאותם שם

ביריה הקדומה היתה מקום חשוב בתקופת התנאים והאמוראים. אחד מאמצעי המחייה העיקריים של תושביה אז היה מטיקת זיתים ונצול שמנס הטוב. בתחום מה היו גרים אז רבים מאמוראי ארץ־ישראל. גם בימי הביניים היה בה ישוב יהודי, ששמר על מסורות עתיקות מאד, כמו קריאת המגלה בשני ימי פורים. ענין זה בפני עצמו מעיד על כך, שהיתה קיימת על ביריה, כמו על מקומות אחרים בארץ ישראל, מסורת על עתיקות המקום בישוב יהודי. במסורת זו של המוסטערבים יש גם משום הוכחה על רציפות (מסוימת) של הישוב היהודי במקום.

התפתחותה הגדולה של צפת, לאחר גירוש היהודים מספרד, הביאה גם לפריחתו של הישוב היהודי בביריה בעקבותיה. תושבי המקום התפרנסו אז מענפי חקלאות שונים. אחדים מיהודי צפת נהגו לגור לעתים בתחומיה, כמו ר' יוסף קארו, שהשלים בה, בשט"ו (1555), את החלק הראשון של "השולחן ערוך". תמשים שנה לאחר מכן היתה ביריה

⁵⁰ ר' בהערה 41.

⁴⁸ ר' בהערה 37.

⁴⁹ ר' הערה 38.

בִּירִיָּה הַעֲתִיקָה

בתשעת החדרים של המצודה המשוקמת. ב"סיפורה של ביריה" על תקופתיה השונות יש אפוא משום רציפות ברורה של הגשמת הרעיון "תורה ועבודה" בפרט ושל הרעיון "עם ישראל בארץ ישראל" על פי תורת ישראל" בכלל.

של גרעין זה וכן של גרעיני "בני-עקיבא" עד סוף שנת תש"ט. מבחינה זו יש מדה כפולה של הצבת גבול אלמנה בשיקום המצודה כעת ובהחייאת שמה של ביריה ושל תולדותיה מתקופת המשנה והתלמוד ועד ימינו, המסופרות

ביבליוגרפיה :

- 1 אליצור (הרשקוביץ) יהודה, "ברי", בחוב"רת "ביריה" בהוצ' "בני-עקיבא" והמדור הדתי של המחלקה לנוער והחלוץ של הסו"ה, תש"ו.
- 2 בן צבי, יצחק, ארץ-ישראל ויישובה בימי השלטון העותמאני, תשכ"ג. בן צבי, יצחק, שאר ישוב, מהדורה ג', תשכ"ו.
- 3 ברסלבסקי יוסף, לחקר ארצנו, תשי"ד. ברסלבסקי יוסף, הידעת את הארץ, תשט"ז.
- 4 בר שפטיה אמת, "ביריא", ב"הד המזרח" מ"ב אדר ב תש"ו (15.3.46).
- 5 הורוביץ י. ז. ארץ-ישראל ושכנותיה, וניה תרפ"ל.
- 6 וילנאי, ז. אנציקלופדיה אריאל לידיעת הארץ, תשל"ל.
- 7 וילנאי, מדרך ארץ-ישראל תש"ח. וילנאי מצבות קודש בארץ-ישראל, מהדורה ב', תשכ"ג.
- 8 יערי, א. אגרות ארץ ישראל, תש"ג. יערי מסעות ארץ ישראל, תש"ו. קליין ש. אנציקלופדיה יודיקה 1929. קליין ש. ארץ הגליל, תש"ו. קליין ש. ספר הישוב, כרך א' חלק א (בעריכתו) תרצ"ט.

מדברי רבנו הגדול זצוק"ל (הרב קוק) על הרבנות הירושלמית

הדיבורים הנשגבים הללו שיצאו מפי קדשו של שר התורה כליל השלמות רבנו הגדול המנוח זיע"א ועכי"א, כדאים הם שיתפרסמו ביתוד עתה — כלפי אלה שנתנו עיניהם ברבנות הירושלמית, שיסיקו ק"ו על עצמם.

מה שייך להיות רב בירושלים עיר שמלאה חכמים וסופרים, ת"ח ובני הישיבות בקיאים בכל חדרי התורה ומכמניה, עילויים נפלאים, ומה גם שבכל שנה ושנה מתוספים בתוכה רבנים וגאונים שישבו על כסא הרבנות בקהלות ישראל בכל תפוצות הגולה. רק מי שהוא במדרגה של משיח בעצמו ראוי להיות רבה של ירושלים עיר קדשנו. ותפארתנו. ואם קושיא על עצמנו, אמנם הרבנות בנוגע אלי היא מבחינת "מסאנא דרב מכרעאי" (מנעל שהוא גדול ממדת רגלי), אולם בחליצה מוצאים אנו: חלצה בנעל גדול אם הוא יכול להלוך בו כאשר ואם הנעל גדול יותר מדאי, יכול למעטו במלוא תבן ושאר דברים ואז נקרא יכול להלוך בו.

ונחזי אנן אם ממלאים לאדם מנעל הגדול ממדתו בתבן, אכן באופן כזה יכול להלוך בו ברם כמה עקיצות ודקירות מקבל ההולך בו על כל צעד ושעל. ומ"מ בזה נעשה הנעל במדתו וכשר — וגמר את דבריו בחום — כן הרבנות הירושלמית אשר היא מבחינת "מסאנא דרב מכרעאי" משתדלים להכשירה עלי ע"י דקירות ועקיצות וכדומה ועי"ז נעשה עלי הרבנות כמדתה — וברוך השם גם תבן גם מספוא רב יש עמנו.

הרב ש. ב. שולמן

התפרסם בחוברת "היסוד" תרצ"ו, שבועון היהדות החרדית בא"י

“...צורשה קהלת יעקב”

עיס קטל

ת פ י ל ה

אָני-ואַמַת הַמְזֻרַע וּמִשָּׁךְ הַזֶּרַע
אָחַד לְפָנֶיךָ אֱלֹהֵי -
שָׂרָה מְכוֹרָה שׁוֹמֵר אָמוּנִים
לְהַכּוֹת אוֹ לְחַמֵּל.
עַל־תְּתֻקּוֹת הַמִּחָר גְּבֻשָׁה,
עַל זַעֲה בְּכַבְדָּה פִּי תִגְמַל
וְעַמֵּל.
אַתָּה הַיּוֹדֵעַ עֲנוּת הַשְּׂבֻלָּה,
אֲנִי אֲנִי צְמֵאוֹנוֹ שֶׁל גְּבֻעוֹל הַבְּמָה
וְעִינֵי תִינּוֹקוֹת נְשֵׂאוֹת אֵל הַפֶּת
בְּרַעֲב:
אַתָּה הַיּוֹדֵעַ תּוֹרַת הָאֱלֹמִים
שֶׁל אָדָם נְשֻׁדָּה עִם מֶטֶר בְּעֵתוֹ.
יְהִי נָא הַשָּׁמַיִם טוֹבִים בְּמַצּוֹת חֶסֶד
הַנְּצָחִי,
יְהִי יָמֵי שְׁמֶשׁ פּוֹרְצִים,
וְעַרְבִית - רוֹחוֹתֶיהָ מִתָּת
וְתִהְיֶה בְּרַכְתְּךָ לִי הַגִּשָׁת וְאֶגֶל הַטָּל
אָנִי - וְאַמַת הַמְזֻרַע - וּמִשָּׁךְ הַזֶּרַע -
אָחַד.